

Józef Młyński

ORCID 0000-0002-2475-9658

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Rodzina w sytuacji pandemii koronawirusa COVID-19 jako wyzwanie dla polityki lokalnej

Family in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic as a challenge to local politics

Wprowadzenie

Każdy rok kalendarzowy, niezależnie od zmian w dynamicznym rozwoju świata, dla rodziny wydaje się być relatywnie stabilnym czasem bytowania. Powszechnie funkcjonowanie człowieka w rodzinie jest poukładane, znormalizowane planami, zadaniami, które wykonuje. Poszczególni jej członkowie przyjmują odpowiednie role rodzinne, społeczne (matki, ojca, dziecka, seniora, pracownika), które wyznaczają rytm codziennej egzystencji i warunkują społeczny *status quo*. Rodzice zwykle codziennie podejmują prace zawodowe, dzieci uczestniczą w procesie edukacji, seniorzy zajmują się domem. Ten uniwersalny stan wzajemnych relacji między członkami rodziny przyjmuje kierunek pomocowy, troski o zaspokajanie podstawowych potrzeb każdej jednostki w rodzinie.

Obecny jednak rok 2020 przyniósł nieoczekiwane nowe wyzwania egzystencji dla współczesnej rodziny. Niewątpliwie jest to stan uwarunkowany niespodziewaną sytuacją pandemii koronawirusa COVID-19, która nie tylko względnie zaburzyła przyjęte funkcjonowanie rodziny, ale

wytworzyła nowe formy i role bytowania – zarówno w rodzinach nuklearnych, jednopokoleniowych, wielopokoleniowych, ale również wśród singli, seniorów, rodziców samotnie wychowujących dzieci. Obraz rodziny polskiej codziennego życia w czasie pandemii przyniósł wiele trudności nie tylko w wewnętrznych relacjach domu rodzinnego, ale również na polu polityki lokalnej realizowanej najbliżej każdego obywatela.

Samorząd w swoich strukturach i zasadach współpracy z obywatelami, w obliczu pandemii, został postawiany w stan gotowości, pomocy i wsparcia suwerenna, rodziny zamkniętej w czterech ścianach społeczeństwa nowoczesnego, które z natury cechuje się otwartością opartą na pluralizmie, tolerancji światopoglądowej oraz swobodzie alternacji obywateli, sprawiedliwości i poszanowaniem praw obywatelskich¹. W tym kontekście prowadzenie zadań w obliczu pandemii, jako element polityki lokalnej, jest istotnym wyzwaniem dla samorządów w lokalnych. Stąd też niniejszy artykuł jest próbą ukazania wyzwań, przed którymi stają władze lokalne samorządu terytorialnego. Problem stanowi ukazanie polityki lokalnej realizującej zadania na rzecz rodziny w sytuacji pandemii koronawirusa COVID-19. Dla realizacji problemu i celu zagadnienia podjęto analizę: rodzina w lokalnej polityce, funkcjonowanie rodziny w sytuacji pandemii (hipotetyczna zmiana organizacji życia i ról) oraz rola samorządu lokalnego w obliczu pandemii, jako troski i wsparcia rodziny.

Rodzina w polityce lokalnej

Bez wątplenia rodzina stanowi centrum życia społecznego bezpośrednio i pośrednio zamieszkując granice gmin, powiatów, województw, państwa. Każde miejsce zamieszkania w środowisku lokalnym, chociaż cechujące się holistycznym wymiarem w społeczeństwie, według przyjętych praw, norm, kultury jest nośnikiem wielu innowacji, zwarzywszy na charakter miejscowości, warunki geograficzne. Można wnioskować o zróżnicowaniu egzystencji w obszarach północnych, czy południowych danego kraju. W tym zakresie realizacja zadań

¹ Termin *społeczeństwo otwarte* do nauki został wprowadzony przez jednego z francuskich filozofów Henriego Bergsona, a następnie spopularyzowany w filozofii społecznej przez Karla Poppera. W jego ujęciu cechą społeczeństwa otwartego jest liberalizm a synonimem społeczeństwo liberalno-demokratyczne. Mianem takich określeń są społeczeństwa wielokulturowe. Współcześnie jednak wielokulturowość stanowiąca cechą środowisk wielkomiejskich i przyjmując procesy globalne coraz częściej uwidacznia się w procesach glokanych lokując się w przestrzeniach lokalnych małych społeczeństw.

polityki lokalnej wyznaczająca jej strategię i perspektywy z dostosowaniem do potrzeb mieszkańców wydaje się być czymś istotnym.

Prymarnym obywatelem każdej lokalnej społeczności jest populacja dążąca do rozwoju, organizacji życia poprzez proces socjalizacji, edukacji oraz alternacji życiowych, chociażby w prawnym usankcjonowaniu założenia małżeństwa i rodziny. Każda decyzja życiowa pociąga za sobą jednak wyznaczenie granic terytorialnego zamieszkania w danej społeczności lokalnej. Przynależność zaś do społeczności lokalnej konfiguruje miejsce zamieszkania rodziny w jej strukturze pod względem struktury demograficznej, zawodowej jako nie tylko podstawowej komórki społeczeństwa, ale też najstarszej i najbardziej trwałej formy wspólnotowego życia ludzi (Mitrega, 2000, s. 63).

Trudno też wyobrazić sobie funkcjonowanie i realizację zadań polityki lokalnej bez odwołania się do podstawowej grupy, jaką jest rodzina – tym bardziej, że to jednostki wywodzące się z rodziny w powszechnych wyborach tworzą wspólnoty gminne wybierając lokalnych obywateli, obdarzając ich mandatem zaufania w zarządzaniu lokalną społecznością. Rodzina zatem nie tylko warunkuje biologiczną reprodukcję, ale też wyznacza strategię i potrzeby funkcjonowania samorządów w zakresie działań edukacyjnych, kulturalnych, itp. W tym kontekście instytucja małżeństwa i rodziny występująca we wszystkich kręgach kulturowych stanowi usankcjonowany związek kobiety i mężczyzny i jest podwaliną rodziny. Dla polityki rodzina jawi się jako system funkcjonowania i współegzystencji jej członków, jako gospodarstwo domowe, w którym członkowie w środowisku zamieszkania wspólnie korzystają z przestrzeni życiowej oraz jej elementów (Okólski, 2003, s. 17); naturalne środowisko, w którym zaspokajane są potrzeby jej członków zgodnie w wymogami systemu społecznego (Cichowicz, 2014, s. 16).

Rodzina zatem koreluje z polityką społeczną, którą Auleytner określał kategorii działalności „państwa, samorządów, i organizacji pozarządowych, której celem jest poprawa położenia materialnego, asekuracja przed ryzykami żywotnymi i wyrównanie szans życiowych grup społeczeństwa ekonomicznie i socjalnie najsłabszych” (1997, s. 20). Z pewnością polityka rodzinna nie jest tożsamym znaczeniem polityki społecznej. Dlatego dla potrzeb niniejszego opracowania wypada dodać jej interpretację podaną przez Kurzynowskiego (1991, s. 8), ujmującego politykę rodziną jako kompleks norm, prawa, środków państwa przeznaczonych na rzecz kształtowania odpowiednich warunków egzystencji rodziny, jej funkcjonowania i wypełniania społecznie ważnych ról. W tym kontekście można mówić o wielosektorowości polityk. Jak zaznaczają M. Grewiński i B. Skrzypczak „przyszłość polityki społecznej w zakresie usług na rzecz rodzin to z pewnością

wielosektorowość i różnorodność dostawców usług, a także integracja usług konieczna w celu ułatwienia dostępu do nich obywatelom i rodzinom” (Durasiewicz, 2015, s. 134). Ta wielosektorowość w sytuacji pandemii może stanowić kompleks usług skierowanych nie tylko do rodzin socjalnie najsłabszych, ale do wszystkich rodzin lokalnej polityki.

Chociaż lokalna polityka realizowana w ramach działań samorządu terytorialnego stanowi bardzo ważny obszar decyzji państwa na poziomie lokalnym i regionalnym, a przez to jest elementarnym aspektem polityki społecznej, to jednak z racji alokacji jej wśród beneficjentów, jakim jest rodzina, musi uwzględnić sfery oddziaływania nie tylko na jednostki, rodziny socjalne, ale sytuację wszystkich mieszkańców przypisanego terytorium. Z tej przyczyny rodzina pozostaje szczególnym polem obserwacji na polu polityki społecznej, uwzględniając cykliczną ewaluację jej współczesnych problemów i wyzwań (Durasiewicz, 2015, s. 129). W tym kontekście nowym wyzwaniem dla polityki lokalnej w czasie kryzysowego zarządzania realizowanego na rzecz rodzin jest pandemia koronawirusa COVID-19.

Potwierdzeniem powyższego wywodu jest fakt, iż polityka lokalna interpretowana w kwestii spraw społecznych, szczególnie warunków egzystencji mieszkańców, obejmuje nie tylko problemy bytowe, ale – jak słusznie zauważa E. Kulesza – „także problemy zatrudnienia, zaspokajanie potrzeb mieszkaniowych, prawo do szeroko pojętej – nie tylko w kontekście udzielania świadczeń zdrowotnych – ochrony zdrowia, prawa rodziny do pomocy oraz prawa do pomocy przysługującego osobom, które z różnych względów mogą być narażone na wykluczenie społeczne i wymagają wsparcia w aktywizacji zawodowej, prawa do edukacji kształcenia zawodowego czy prawa do edukacji w kontekście poszerzania wiedzy społeczeństwa i polepszania szans na przyszłość” (2013, s.12).

W przedmiotowej analizie realizacji potrzeb rodziny w ramach polityki lokalnej należy uwzględnić potrzeby przyjścia na świat, wychowania i utrzymania dzieci, które w różnych fazach rozwoju rodziny obciążają rodziców, a szczególnie matki. Dlatego ochrona matki i dziecka w fazie rozwojowej łączy się z szeroko interpretowanymi świadczeniami rodzinnymi i wychowawczymi, również świadczeniami dla obojga rodziców. Inna kategoria świadczeń realizowana w ramach pomocy i wsparcia rodziny ze strony państwa, w tym również samorządów, prawnie przewidziana jest również w sytuacji nie tylko stabilnego funkcjonowania rodziny, ale również w innych przypadkach, takich jak: dysfunkcjonalność w zakresie bezradności, deficytach opiekuńczo-wychowawczych, przemocy w rodzinie, alkoholizmu, narkomanii. Kolejnym obszarem wsparcia rodziny jest opieka nad dziećmi,

nie tylko w przypadku sieroctwa, ale wsparcie obejmujące integralną pomoc mającą na celu dobro dzieci. W trosce o harmonijny rozwój dzieci należy uwzględnić wartość środowiska rodzinnego, wychowawczego, atmosfery szacunku, miłości w celu kształtowania postaw dążących do ich usamodzielnienia (Kulesza, 2013, s. 50–51)². W lokalnej polityce nie można widzieć tylko dobra dzieci, ale również dobro rodziny jako podstawowej komórki każdej społeczności. Ujęcie holistycznego wymiaru rodziny w kontekście całościowego koła funkcjonowania w środowisku zamieszkania wydaje się być ważnym wyzwaniem dla polityki lokalnej. Wypada dodać, iż zasięg pomocy rodzinie końcem XX wieku na poziomie lokalnym i nie tylko był związany jedynie z obszarem jej niewydolności funkcjonowania społecznego, niewydolności: ekonomicznej, bytowej, problemu patologii, uzależnień, przemocy. Obszary te wydają się być mocno zawężone i być może we współczesnych uwarunkowaniach społecznych traktowane odrębnie, chociaż nie marginalnie. Natomiast współczesna rodzina w polityce lokalnej musi przyjąć nowy status związany z holistycznym wymiarem problemów i rozwoju rodziny oraz potrzeb jej wsparcia w sytuacji zagrożenia, katastrofy, epidemii.

Konkludując, rodzina w polityce lokalnej nie może stanowić jedynie roli beneficjenta oczekującego pomocy i wsparcia, ale być pełnoprawnym podmiotem wspólnych działań, wpływającym na całość kształtu rozwoju lokalnej społeczności realizowanej w oparciu o prawa stanowiące i kapitał ludzki.

Funkcjonowanie rodziny w sytuacji pandemii

Wydaje się, że funkcjonowanie rodziny, jak zostało to wskazane w poprzednim punkcie, przynajmniej pośrednio koreluje z zamieszkaniem w środowisku lokalnym oraz oddziałuje na instytucjonalny obszar współdziałania samorządu i obywateli. W dużej mierze funkcjonowanie rodziny w społecznościach post-industrialnych charakteryzuje się dosyć autonomicznym podejściem wobec każdej rodziny. W społeczeństwach tradycyjnych rodziny tworzyły zharmonizowany i trwały charakter odniesień w stosunku do kręgów rodzin zamieszkujących lokalne środowiska. Nie oznacza to, iż współczesna rodzina jest hermetycznie zamknięta względem innych niespokrewnionych rodzin. Natomiast faktem jest, że relacje, stosunki społeczne między rodzinami, nawet w najbliższym otoczeniu sąsiedzkim, często są anonimowe. Nowoczesną rodzinę charakteryzują szybko zachodzące zmiany cywilizacyjne, obyczajowe, kulturalne i ekonomiczne. Obie

² Por. Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 135 ze póź. zm.).

płci rzadko pełnią w rodzinach typowe, tradycyjnie przypisane role. Coraz mniej aktualny jest tradycyjny wzorzec, w którym mężczyzna pracuje poza domem, a kobieta troszczy się o „ognisko domowe”. Ponadto obserwuje się rozwój konku binatu, życia w pojedynkę, samotnego rodzicielstwa (Pujer, 2016, s. 7).

Dla zagadnień polityki społecznej istotnym jest wskazanie na fazy rozwoju rodziny. Fazy rozwojowe rodziny są bowiem obszarem wsparcia, pomocy, wspólnej współegzystencji w środowisku lokalnym, zaś w sytuacji pandemii wyznaczają różne konteksty funkcjonowania. W literaturze przedmiotowej fazy te dzieli się na kilka etapów:

- okres rozpoczęcia związku małżeńskiego do urodzenia pierwszego dziecka;
- etap powiększania rodziny do czasu narodzenia dziecka najmłodszego;
- okres stabilizacji w czasie temporalnym, od urodzenia dziecka najmłodszego do usamodzielnienia najstarszego;
- czas usamodzielniania się dzieci, czyli opuszczanie gniazda domowego do usamodzielnienia dziecka najmłodszego;
- czas opuszczenia domu przez ostatnie dziecko do śmierci jednego z rodziców (współmałżonka) (Piotrowski, 1997, s. 236–239).

Treściowym aspektem funkcjonowania rodziny w społecznościach lokalnych jest pełnienie statusu społecznego i zawodowego. Status społeczny należałoby analizować przynajmniej w czterech aspektach: normatywnym, świadomości, interakcyjnym oraz interesów osoby. Normatywny wymiar określa rolę społeczną przypisaną jednostce w strukturze społecznej i określa jak powinno być. Aspekt świadomościowy dotyczy przekonań, myślowych nawyków; warunkuje dla jednostki nie tylko mentalność pozycji w społeczności, ale wyznacza również relacje w stosunku do grup i zbiorowości, natomiast aspekt interakcyjny określa podmioty interakcji w społeczności lokalnej, kontakty z innymi. Wymiar interesów warunkuje dla jednostki dostęp do dóbr, w zależności od prestiżu, dochodów ekonomicznych, które natomiast wyznaczają zakres szans życiowych i dalszego rozwoju na polu społecznym (Kotarski, 2016, s. 186). Z kolei status zawodowy dotyczy prestiżu jednostki, rodziny w społeczności lokalnej i łączy z awansem jednostki na polu mobilności zawodowej. W tym kontekście hipotetycznie pandemia mogła przyczynić się, przynajmniej pośrednio, do podniesienia lub obniżenia pozycji społecznej lub odłożenia awansów społecznych w czasie temporalnym.

Odrębnym zagadnieniem egzystencji są role pełnione przez członków rodziny – ojca, matki, dziecka, które w obecnych czasach istotnie wydają się być odmienne w odniesieniu do społeczeństwa tradycyjnego. O ile źródłowo role ojca,

matki, dziecka istnieją w racjonalnym i naukowym ujęciu, to jednak, jak zauważa I. Taranowicz (2016, s. 29–30), współcześnie w płynnej nowoczesności także rodzina staje się płynna, nie ma stałych, jednoznacznych wzorów porządkujących. Wydaje się, że trudno w takiej sytuacji o instytucjonalizację praktyk realizowanych w ramach rodziny, rozumianych jako rodzinne. Nie ma jasnego podziału ról wynikającego z płci, role są negocjowane.

Na kanwie tak zanalizowanej rzeczywistości, w okresie pandemii trzeba przynajmniej hipotetycznie zauważać zmiany w organizacji życia rodzinnego. Niezależnie bowiem od prestiżu, statusu społecznego, ról pełnionych przez jednostki w społeczeństwie i w rodzinie, COVID-19 z racji wyłączenia jednostek z życia społecznego przyczynił się również do zmiany relacji oraz uniwersalnie zharmonizowanego funkcjonowania rodziny w środowisku lokalnym. Przede wszystkim epidemia linearnie związała się nie tylko ze stanem zdrowia, ale również procesami gospodarczymi, zawodowymi, organizacją pracy, edukacji, nawyków, zwyczajów kulturowych, zachowaniowych. W tym sensie stała się uciążliwą „towarzyszką” życia jednostki, rodziny, państwa.

W obserwacji życia rodzinnego można zauważyć zmiany na poziomie: zachowań kulturowych, relacji międzysobowych, pracy zawodowej, edukacji dzieci, troski o osoby starsze, czynności zewnętrznych życia codziennego. Zachowania kulturowe ogniskują się wokół przyjętych form zachowań, dzięki którym jednostki współpracują, porozumiewają się, nawiązują kontakt werbalny, tworzą stosunki społeczne, umacniają więź międzysobową. Analiza zachowań jednostki może dotyczyć nie tylko kultury społecznej odnoszącej się do stosunków międzyludzkich i form określających sposobów zachowania, ale również kultury zachowań w rodzinie warunkującej sposób bytowania w gospodarstwie domowym. Rzecz w tym, że – jak zauważa B. Szacka – „kultura obejmuje całość życia człowieka. Nie ma takich czynności i zachowań ludzkich, których nie regulowałaby kultura. Dotyczy to nawet zaspokajania podstawowych potrzeb organizmu” (2003, s. 76). W tym znaczeniu w relacjach międzyludzkich, społecznych, rodzinnych zrezygnowano z wzajemnych powitań wyrażanych przez podanie dłoni na rzecz przyjętych innych form powitania dokonywanego przez dotyk łokci lub skłon.

Z kolei relacje międzysobowe warunkujące harmonię codziennego życia stanowią system wzajemnych zależności i powiązań rodzinnych. Relacje te w jednych rodzinach się zacieśniają, umacniają, w innych osłabiają, w zależności od wcześniejszych sytuacji w rodzinie. Niewątpliwie częsta obecność wszystkich członków w jednej przestrzeni, zamkniętych w mieszkaniu, relatywnie może przyczynić się do pogłębienia bliskości, relacji, więzi, zaufania. Nader często

dochodzi jednak do sytuacji konfliktowych, szczególnie w przypadku zmęczenia, stresu, frustracji spowodowanej nie tylko pandemią, ale również zwiększoną ilością obowiązków – tym bardziej, że w nowoczesnej rodzinie obserwuje się zmienny charakter więzi. Według A. Zaborowskiej „relacje ulegają osłabieniu, wzrasta indywidualizm, słabnie znaczenie norm obyczajowych i religijnych” (2014, s. 72–73). Relacje wychodzące poza dom rodzinny właściwie zostały zawieszane w próżni, lub ograniczone do przestrzeni portali społecznościowych (*facebook, skype, whatsapp, messenger, viber*), rozmów telefonicznych itp.

Jeszcze innym przejawem zmiennej roli funkcjonowania rodziny jest praca zawodowa rodziców. Praca zawodowa zajmuje istotną część życia – nie tylko zaspokaja podstawowe potrzeby człowieka, ale też organizuje cykl zajęć i funkcjonowania, jest także środkiem informującym o zajmowanym miejscu w hierarchii społecznej, statusie materialnym, prestiżu społecznym, kondycji ekonomicznej w rodzinie (Frieske, Poławski, Zalewski, 1999, s. 223–225). W okresie epidemicznym charakter wykonywanej pracy przyjął cechę zmiany miejsca jej wykonywania. Podstawowym miejscem pracy stał się dom rodzinny, zaś czynności zawodowe realizowane są zdalnie. Kontekst ten zrodził zapotrzebowanie na odrębne miejsce pracy i względną intymność, a w przypadku dużej liczby członków rodziny, w której przeważają małe dzieci, wykonywanie pracy zdalnej jest trudne, a czasem nawet niemożliwe. Ponadto wśród części społeczeństwa zrodził się lęk o dalsze losy ich pracy, co mocno koreluje z kondycją ekonomiczną rodziny. Z pewnością stan epidemii dla rodziny, ale też gospodarki, przyniesie znaczące skutki wpływając na rynek pracy i codzienne jej formy.

Edukacja dzieci przeniesiona do domów i mieszkań rodzinnych, połączona z ich opieką, z jednej strony stymuluje możliwość bliskości i permanentnej obecności rodziców, z drugiej zaś strony wpływa na zmianę życia codziennego. Przystosowanie bowiem rodziców do edukatorskiej roli nie jest łatwe przynajmniej z kilku racji: motywacji dzieci do nauki, weryfikacji przesyłanych materiałów, funkcjonalnej znajomości programów, pomocy w zakresie rozwiązywania zadań, szczególnie z przedmiotów ścisłych. Również ilość posiadanych dzieci warunkuje potrzebę sprzętu komputerowego. Dodatkowo w wielu przypadkach rodzice zobligowani są do połączenia zdalnej pracy zawodowej z procesem edukacyjnym dzieci. Powszechnie szkoła i rodzina to dwie instytucje uspołecznienia obywateli. Edukacja i socjalizacja szkolna z jednej strony odpowiada za trwałe formowanie w świadomości społecznej jednostek wartości i norm kulturowych, z drugiej zaś zmierza do przygotowania wstępujących generacji do pełnienia ról społecznych. W ten sposób włącza obywateli do życia w społeczeństwie oraz

kształtuje ich postawy (Szczepański, 1992, s. 76–77). Jak sugeruje Filipiak „socjalizacja kształtuje osobowość człowieka i przystosowuje go do życia w zbiorowości, umożliwia porozumiewanie się i inteligentne działanie w jej ramach, uczy, jak się zachowywać, by osiągnąć cele życiowe” (2003, s. 90). Z tej racji długotrwałe przeniesienie zajęć edukacyjnych do miejsc zamieszkania dzieci może przyczynić się do wielu niekorzystnych konsekwencji.

Funkcjonowanie rodziny w okresie pandemii warunkuje również troskę o osoby starsze, które są pierwszym ogniskiem epidemicznej traumy. Z badań resortu zdrowia wynika, że najwięcej osób umierających na COVID-19 jest wśród seniorów i osób w ostatniej fazie życia. Przystosowanie rodziny do troski o seniorów wzmaga zapotrzebowanie na wykonanie podstawowych czynności w postaci zakupów, konsumpcji, dodatkowej opieki, udzielenia wsparcia informacyjnego, obowiązku stosowania się do nowych zasad egzystencji. Seniorzy, jako podstawowa kategoria osób zagrożonych brakiem dostępu do opieki medycznej, stanowią dla rodzinnego organizmu wyzwanie i lęk o ich przyszłość. W tym kontekście można przytoczyć słowa Staręgi-Piasek, Lisowskiego, Sucheckiej „starość psychospołeczna to etap życia, w którym procesy psychiczne, objawiające się rezygnacją i poczuciem braku szans, oraz społeczne, polegające na odrzuceniu zgodnie z rytuałem kulturowym, oddziałują synergicznie z procesami biologicznymi, prowadząc do naruszenia homeostazy, a tym samym do ograniczenia możliwości przeciwdziałania wymienionym procesom, bez możliwości substytucji i bez obiektywnych szans na powrót do stanu poprzedniego” (1985, s. 43). Również kontakt dzieci, wnuków z dziadkami został ograniczony i właściwie przeniesiony do wirtualnej rzeczywistości.

Trudne dla funkcjonowania rodziny w okresie epidemii wydają się być czynności życia implikowane czynnikami zewnętrznymi. Zagadnienie to uwidacznia się w podejmowaniu decyzji o wyjściu z domu, ograniczając je jedynie do potrzeby podstawowych zakupów, konieczności pracy, której nie można podjąć zdalnie, trudności w zakresie przemieszczania się środkami transportu, ograniczenia w zakresie aktywności, rekreacji, dostępu do instytucji, w tym Kościoła, konieczności zakładania masek. Życie społeczne przyjęło status ryzyka zdrowotnego, moralnego, obywatelskiego, politycznego. Etos postępowania realizowany i obowiązujący w grupach społecznych, rodzinie, stał się nieco odmiennym stylem. Potwierdzają to badania internetowe pt. „Życie codzienne w Polsce w czasie pandemii koronawirusa COVID-19” (UAM, 2020)³, z których wnika, że zdecydo-

³ Badania nie były reprezentatywne.

wana większość ankietowanych (86%) unika pewnych kategorii osób: kontaktu z dalszymi znajomymi (67%) i sąsiadami (60%), sprzedawcami i pracownikami obsługi klienta (52%), członkami dalszej rodziny (52%), bliższymi znajomymi (51%), kurierami i listonoszami (51%). Aż 47% ankietowanych wyraża zaniepokojenie o środki finansowe potrzebne do życia, czasu trwania epidemii (60% respondentów), niemożności normalnego wykonywania swoich obowiązków (43%), poczucia bezczynności i utraty czasu (28%), oraz zmęczenie kryzysem (47,4%)⁴. Na koniec warto przytoczyć kilka wypowiedzi konkretnych osób⁵ i rodzin⁶ o sytuacji ich w okresie pandemii.

Rola samorządu lokalnego w obliczu pandemii jako obszar troski i wsparcia rodziny

Nakreślona powyżej analiza rodziny skłania do ukazania strategii działań władz samorządowych względem obywateli lokalnego terytorium. Trzeba bowiem uznać, iż pandemia należy nie tylko do sytuacji kryzysowych, ale też

⁴ *Koronawirus. Życie codzienne w czasie pandemii*, w: <https://uniwersyteckie.pl/nauka/koronawirus-zycie-codzienne-w-czasie-pandemii> (z dnia 04.05.2020 r.).

⁵ Singielka: „Mam wrażenie, że moje życie w czasie trwania pandemii COVID-19 nie tyle się zmieniło, co przybrało nowe porządek. Nie odwiedzam rodziny, nie widzę przyjaciół, nie planuję wakacji. Żyję w zamknięciu, bez perspektyw. Wszystkie plany zostały zawieszono w próżni. A jak powszechnie wiadomo, najgorsze, co można zrobić to nic. I chociaż staram podchodzić do otaczającej mnie rzeczywistości racjonalnie, trudno jest być optymistą, gdy obcinają etat i pensję, a właśnie się zaciągnęło kredyty. Oczywiście, za głosem większości staram się pracować nad sobą, poświęcać nadmiar wolnego czasu na autorefleksję i tzw. samorozwój, ale z konkursu na produktywność odpadłam w przedbiegach”.

⁶ Rodzina: „Nasza rodzinka jest czteroosobowa. W czasie pandemii życie nasze się nieco zmieniło. Wraz z mężem przypominamy sobie piosenki, którymi żyliśmy na studiach. Słuchamy więcej muzyki, zwłaszcza tej, która nas kiedyś kształtowała. Wieczorami oglądamy filmy. Więcej czytamy dzieciom książek. Więcej słuchamy ich opowiadań, utworów. Córce brakuje przedszkola a druga tęskni za nianią. Mąż cały czas chodzi do pracy. Ja pracuję online, mam zdalne lekcje z uczniami, ale to nie to samo. Tęsknię za normalnym kontaktem w pracy z uczniami i gronem pedagogicznym. Brakuje wspólnych rozmów, omawiania programów nauczania. W domu czasem brakuje ciepłości, dzieci są często rozdrażnione, odczuwają różne braki. Za kilka dni starsza córka ma urodziny, jest jej przykro że w tym roku spędzimy je bez udziału rodziny”.

Rodzina: „W naszej rodzinie pandemia zbiegła się z przeprowadzką do nowego mieszkania i stanowiła największe wyzwanie. Ze względu na obostrzenia nie mogliśmy zobaczyć wielu mieszkańców, bo część właścicieli odwoływała wizyty. Trudno jest ryzykować w takiej sytuacji, zatem wybór potencjalnego lokum był bardzo ograniczony. Wyzwanie też stanowiła organizacja pracy dla mojego męża, bowiem nie miał stałego miejsca pracy i zmuszony był do przemieszczania z pokoju do pokoju. Mamy córkę półtoraroczną stad praca istotnie była utrudniona. W nowym mieszkaniu, które udało nam się wynająć jest o wiele lepiej a mąż ma do dyspozycji pokój do zdalnej pracy”.

epidemicznych. Tego rodzaju sytuacje stanowią istotne wyzwania dla samorządów realizujących politykę bezpieczeństwa wobec suwerena, w tym przypadku rodziny. Nade wszystko, sięgając do katolickiej nauki społecznej jedną z zasad realizowanych w strukturach gminy jest zasada pomocniczości, określana w polityce społecznej zasadą subsydiarności, z której wynika, że człowiek, podstawowy podmiot wszelkich spraw jest beneficjentem poszczególnych potrzeb, zaś gmina zobligowana jest do wsparcia rodziny w różnych sytuacjach, szczególnie tych, których sam nie może wykonać (Regulska, 2020), również w przypadku katastrof.

Najczęściej przytaczaną definicją obrazującą znaczenie katastrofy jest pojęcie przyjęte przez Inter-Agency Standing Committee (IASC)⁷, w której katastrofę uznano za „poważne zakłócenie funkcjonowania społeczeństwa powodujące straty materialne i środowiskowe, którym dotknięte społeczeństwo nie jest w stanie podołać za pomocą własnych zasobów i zdolności” (Skowrońska, 2014, s. 15). Dla środowiska lokalnego to „sytuacja lub wydarzenie, które przekracza możliwości i zdolności lokalne oraz wymaga interwencji w formie zewnętrznej pomocy na poziomie krajowym lub międzynarodowym; nieprzewidywalne i często nagłe zdarzenie, które powoduje duże zniszczenia, destrukcje i cierpienia ludzi” (Skowrońska, 2014, s. 16).

Do najczęstszych katastrof w warunkach lokalnych w Polsce zalicza się: upały, pożary, susze, powodzie. Ten rodzaj katastrof należy określać jako żywiołowe. W kategorii tej mieszczą się również katastrofy naturalne, a wśród nich biologiczne. Katastrofa biologiczna ogniskuje się wokół epidemii bezpośrednio zagrażającej życiu „w określonych populacjach oraz wpływu czynników wpływających na stan zdrowia a także zastosowanie tej wiedzy do kontrolowania problemów zdrowotnych (...) bada wpływ czynników środowiskowych oraz warunków występowania epidemii spowodowanych chorobami w określonej populacji”⁸. Pierwszą strategią działań podejmowanych w warunkach lokalnych (gminy) jest zarządzanie kryzysowe jako proces implikowany opracowaniem planu (strategii) i działań, których celem powinna być redukcja ryzyka zagrożenia kryzysem i doprowadzenie do funkcjonowania społeczności w warunkach przedkryzysowych (Grocki, 2011, s.41). Bez wątpienia koronawirus COVID-19 należy do

⁷ IASC – stanowi między agencyjne forum agencji ONZ i spoza ONZ założonym w 1992 r. Podstawowym celem IASC jest poprawa świadczenia pomocy humanitarnej dla ludności dotkniętej katastrofami. Zob. https://en.wikipedia.org/wiki/Inter-Agency_Standing_Committee (z dnia 04.05.2020 r.).

⁸ *Epidemiologia*, w: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Epidemiologia> (z dnia 04.05.2020 r.).

zagrożenia epidemiologicznego i wpisuje się w obszar zadań zarządzania kryzysowego. W art. 19, pkt. 2 ustawy o zarządzaniu kryzysowym zapisano, że do zadań wójta w społeczności lokalnej należy: kierowanie monitorowaniem, planowaniem, reagowaniem i usuwaniem skutków zagrożeń na terenie gminy; realizacja zadań z zakresu planowania cywilnego, w tym: realizacja zaleceń do gminnego planu zarządzania kryzysowego oraz opracowywanie i przedkładanie staroście do zatwierdzenia gminnego planu zarządzania kryzysowego; zarządzanie, organizowanie i prowadzenie szkoleń, ćwiczeń i treningów z zakresu zarządzania kryzysowego; wykonywanie przedsięwzięć wynikających z planu operacyjnego funkcjonowania gmin i gmin o statusie miasta; zapobieganie, przeciwdziałanie i usuwanie skutków zdarzeń o charakterze terrorystycznym; współdziałanie z Szefem Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego w zakresie przeciwdziałania, zapobiegania i usuwania skutków zdarzeń o charakterze terrorystycznym; organizacja i realizacja zadań z zakresu ochrony infrastruktury krytycznej⁹.

Samorząd terytorialny jako podmiot polityki społecznej, w tym również lokalnej, stanowi o zaspokajaniu potrzeb członków lokalnej społeczności w wymiarze zdrowotnym, ekonomicznym, socjalnym, przestrzennym, kulturowym, politycznym (Krzyszkowski, 2014, s. 47). Prymarnym podmiotem bezpieczeństwa jest rodzina, ale również inne grupy i kategorie społeczne (ubodzy, bezdomni, uzależnieni, generacja osób starszych). W omawianym przypadku nie chodzi tylko o rodziny socjalne, niewydolne w funkcjonowaniu społecznym, ale o rodzinę jako grupę społeczną w ujęciu polityki wielosektorowej. Zgodnie z ustawą o samorządzie terytorialnym do zadań gminnych bezpieczeństwa obywateli zalicza się m. in.: ochronę zdrowia, aplikowanie pomocy społecznej dla rodzin z problemami funkcjonowania w społeczności, jednostek wymagających opieki społecznej (ośrodki opiekuńcze, zakłady opiekuńcze), wsparcie rodziny i systemu pieczy zastępczej, zapewnienie edukacji publicznej oraz polityki parorodzinnej¹⁰.

W sytuacji pandemii działania samorządów gminnych ogniskują się szczególnie w podejmowaniu współpracy z grupami dyspozycyjnymi, które bezpośrednio pomagają w monitorowaniu rodzin i jednostek znajdujących się w stadium kwarantanny. Do grup tych należy zaliczyć przede wszystkim policję oraz państwową straż pożarną współpracującą z ochotniczą strażą pożarną w lokalnych miejscowościach, szczególnie wiejskich. Grupy te zajmują się nie tylko kontrolowaniem osób w czasie kwarantanny, egzekwowaniem przestrzegania wytycznych

⁹ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym Dz.U. 2019, nr 89, poz. 590, art. 19, pkt. 2.

¹⁰ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2013, poz. 549, art. 7.1.

w zakresie zasad spotykania się osób, dostępu do przestrzeni publicznej, ale pełni również pomoc w zaspokajaniu podstawowych potrzeb jednostek, rodzin, w szczególności potrzeby jedzenia.

W ramach omawianego zagadnienia wyzwania dla polityki lokalnej wobec rodziny ogniskują się nade wszystko w obszarze edukacji. Samorząd terytorialny, przestrzegając prawa Konstytucji Rzeczypospolitej, zobligowany jest do zapewnienia rodzinie edukacji w szkole¹¹. Również ustawa o systemie oświaty podkreśla rolę samorządu w wymiarze edukacyjnym¹², zapewniającym obywatelom równy i powszechny dostęp do nauki. Z tej racji jednostki samorządu terytorialnego nadzorujące publiczne nauczanie musiały zmierzyć się z prowadzeniem zajęć lekcyjnych w szkołach i przedszkolach.

Najczęściej realizacja procesu nauczania w okresie pandemii prowadzona jest zdalnie (*online*), na platformie *librus* (e-dziennik), za pomocą wideokonferencji, lub w inny sposób. Koordynacji zajęć podejmują się poszczególni dyrektorzy szkół lokalnego środowiska. Proces nauczania w czasie epidemii stał się jednak wyzwaniem dla jednostek samorządu, jak również dla rodziny. W rodzinie trudność dotyczyła zdolności adaptacyjnej zasobów ludzkich, ról rodzicielskich, połączenia pracy zawodowej z edukacją dzieci, braku sprzętu komputerowego, tabletów, dostępu do Internetu w środowiskach wiejskich. Słusznie zauważa Skowrońska (2014), że „dzieci, szczególnie te najmniejsze są całkowicie zależne od osób dorosłych i nie są w stanie poradzić sobie w sytuacji zagrożenia”. Wypada dodać, że nie tylko te najmłodsze, ale również dzieci w okresie wczesnego nauczania.

W praktyce 20 marca 2020 r. w związku z czasowym ograniczeniem funkcjonowania jednostek systemu oświaty przed uczniami, nauczycielami, dyrektorami, rodzicami i samorządem, stanęło wyzwanie polegające na zmierzeniu się z nową metodą nauczania – potocznie zwane nauczaniem zdalnym, czy na odległość. Powodem tych działań jest przeciwdziałanie zakażeniu się dzieci i ich rodzin koronawirusem SARS-CoV-2, a także wsparcie ich w przypadku zachorowania na wywołaną przez wirus chorobę o nazwie COVID-19. Główne działania na poziomie gminnym związane z funkcjonowaniem edukacji w dobie pandemii spoczywają na nauczycielach i dyrektorach placówek oświatowych – to oni muszą dbać, by uczniowie mieli możliwość jak najpełniej realizować podstawę programową. Działania samorządu terytorialnego, który jest organem prowadzącym

¹¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 16, ust. 2.

¹² Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425), Art. 5, ust. 2.

dla jednostek oświatowych, skupiają się przede wszystkim na wsparciu całej społeczności szkolnej poprzez bieżące informowanie o obowiązujących przepisach związanych z działalnością w okresie zagrożenia koronawirusem. Obowiązujące przepisy, wytyczne, porady systematycznie przekazywane są poprzez kanały informacyjne, takie jak strona gminy. Organ prowadzący na bieżąco zasięga informacji od dyrektorów o sposobach realizacji zdalnego nauczania, o problemach i trudnościach związanych z funkcjonowaniem jednostek. W miarę możliwości stara się wspierać i przezwyciężać trudności. Samorząd jest też w stałym kontakcie i w pełnej współpracy z Kuratorium Oświaty. Mając na uwadze jak ważnym elementem dla ucznia jest posiadanie sprzętu komputerowego Gmina, jako jedna z pierwszych, pozyskała dofinansowanie na zakup komputerów dla uczniów i w pierwszym tygodniu kwietnia zakupiony sprzęt przekazała do podległych jej szkół¹³.

Kategorią społeczną polityki lokalnej z uwagi na ograniczenie sprawności fizycznej są również osoby starsze w rodzinie, szczególnie potrzebujące opieki. Samorząd lokalny inicjuje wiele ofert pomocy za pośrednictwem służb społecznych. Pomoc ta oferowana jest nie tylko w przypadku pomocy medycznej, ale też zapewnienia konsumpcji dla samotnych seniorów. Trzeba jednak dodać, iż osoby starsze, schorowane w perspektywie zagrożenia życia przejawiają postawy bierne, zaś w obliczu śmierci często nie oczekują pomocy. Przebywając w placówkach opiekuńczych (domy pomocy społecznej, zakłady opiekuńczo-lecznicze) przejawiają niekonwencjonalne formy zachowania. W wielu domach pomocy społecznej w Polsce zdecydowano o ewakuacji osób starszych, co stało się trudnym wyzwaniem dla władz samorządowych. W tym ostatnim zakresie działają dwa podmioty polityki lokalnej: gmina i powiat¹⁴.

Trzeba podkreślić działania gmin realizowane na poziomie Ośrodków Pomocy Społecznej (OPS), w których Dyrektorzy Ośrodków oraz pracownicy socjalni, kierując się profesjonalizmem służby obywatelom, odwołując się do akt prawnych, podejmują konkretne formy pomocy. W praktyce w oparciu o rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 27 lutego 2020 r. w sprawie zakażenia koronawirusem SARS-CoV-2, rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r.

¹³ Informacje uzyskane z jednej z gmin w Małopolsce.

¹⁴ Zdaniem bowiem Szatur-Jaworskiej, Błędowskiego, i Dziegielewskiej (2006) „z uwagi na czynniki ekonomiczne, organizacyjne i logistyczne w przypadku większości działań o skali lokalnej adresowanych do starych ludzi, można mówić w odniesieniu do powiatu, choć za najważniejszy obszar polityki społecznej w skali lokalnej należałoby przyjąć gminę. Przyjmujemy, zatem, że skala lokalna polityki społecznej obejmuje łącznie gminę i powiat”.

w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii wprowadzono w OPS zmiany w zakresie ich funkcjonowania. Aktualnie OPS funkcjonuje w trybie wewnętrznym, zapewniającym ciągłość pracy, sprawy urzędowe załatwiane są telefonicznie, pocztą elektroniczną e-mail, listownie za pośrednictwem poczty, elektronicznej skrzynki podawczej e-PUAP, skrzynki znajdującej się przy wejściu głównym przed budynkiem. Ponadto ustawą z dnia 2 marca 2020 roku wprowadzono szczególne rozwiązania związane z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych (Dz.U. poz. 374, z pozn. zm.). Przepisy tej ustawy są uzupełniane lub modyfikowane kolejnymi ustawami. Niektóre z regulacji, o których mowa powyżej we wskazanych przepisach wpływają także na kwestie związane z pomocą społeczną. Z przyczyn związanych z przeciwdziałaniem COVID-19 w celu ochrony pracowników socjalnych przed narażeniem na zakażenie chorobą zakaźną, zniesiono obowiązek zarówno przeprowadzania rodzinnego wywiadu środowiskowego, jak i jego aktualizacji. Ustalenie sytuacji osobistej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej przeprowadza się na podstawie rozmowy telefonicznej przeprowadzonej z pracownikiem socjalnym oraz dokumentów, o których mowa w art. 107 ust. 5b ustawy o pomocy społecznej, a także ich kopii, w tym elektronicznych kopii uzyskanych od osoby lub rodziny ubiegającej się o pomoc lub informacji udostępnionych przez wskazane w ustawie o pomocy społecznej organy. W aktualnej sytuacji OPS w jednej z gmin małopolski systematycznie:

- realizuje wszystkie należne świadczenia pieniężne /wypłaty bez opóźnień);
- realizuje wszystkie wpływające wnioski, a pracownicy socjalni OPS monitorują – przede wszystkim telefonicznie – sytuację osób samotnych;
- świadczy usługi opiekuńcze w miejscu zamieszkania osobom, które bezwzględnie takiej pomocy wymagają, szczególnie osobom samotnym;
- realizując współpracę z CARITAS OPS dostarcza żywność mieszkańcom w ramach Programu FEAD – Program Operacyjny Pomoc żywnościowo współfinansowany z UE,
- koordynuje działania w zakresie zaopatrzenia w żywność osób/rodzin przebywających na kwarantannie domowej,
- udziela telefonicznie wsparcia psychologicznego osobom potrzebującym takiej pomocy,
- Asystent Rodziny na bieżąco telefonicznie monitoruje sytuację rodzin, które zostały objęte wsparciem /rodziny z problemami opiekuńczo-wychowawczymi;

- sytuacja rodzin, w których została wprowadzona Niebieska Karta jest telefonicznie monitorowana,
- realizuje Program Karta Dużej Rodziny (przyjmuje wnioski i wydaje karty),
- na stronie OPS na bieżąco zamieszczane są informacje dotyczące aktualnej sytuacji, infolinii, możliwości uzyskania pomocy¹⁵.

Podsumowanie

Według Janiny Kotlińskiej „gminy realizują zadania publiczne o znaczeniu lokalnym, których celem jest zaspokajanie zbiorowych potrzeb członków wspólnoty samorządowej” (2016, s. 296). W tym kontekście zmierzanie się z epidemią koronawirusa COVID-19 jawi się jako podstawowe i najważniejsze działanie na szczeblu lokalnej polityki. Pierwszym podmiotem troski władz samorządowych jest rodzina, która do stabilnego funkcjonowania potrzebuje odpowiednich środków utrzymania. Ze sposobem jej funkcjonowania, środkami do życia, pracą zawodową łączy się również etos decydujący o kształcie rodziny i jej kondycji. Dla polityki społecznej kształtowanie takiej struktury lokalnej, która zaspokoi relatywnie wszystkie potrzeby rodziny, to najważniejsze wyzwanie (Mazur, 2013, s. 104). Dlatego w obliczu katastrofy, epidemii, potrzeba dobrej polityki społecznej w sektorze samorządowym.

Problem niniejszego opracowania dotyczył ukazania roli polityki lokalnej aplikowanej na rzecz rodziny w sytuacji pandemii. Funkcjonowanie rodziny w obliczu epidemii ukazało wiele obszarów warunkujących jakość jej codziennego życia. Z analizy wynika, że podejmowane działania wspierające rodzinę w tej trudnej sytuacji stanowią ważny obszar pomocy. Wsparcie rodziny w lokalnej polityce realizowane jest w wielu obszarach, szczególnie w obszarze edukacji dzieci, troski o seniorów i osoby starsze, oraz pomocy społecznej. Dodatkowym asumptem pomocy jest permanentna współpraca ze służbami społecznymi (ratowniczymi – straż pożarna, służba zdrowia, policja) i instytucjami pomocowymi (pracownicy socjalni, wolontariusze) wpisującymi się w urzeczywistnienie dobra wspólnego w społeczności lokalnej. Wniosek konkludujący wydaje się być jeden: władze i urzędnicy lokalnych urzędów (samorządu) podczas sytuacji kryzysowych muszą być w ciągłej gotowości i wykonywać zakres obowiązków, aby zaspokoić potrzeby ludzi i rodzin w środowiskach ich zamieszkania, szczególnie w sytuacji zagrożenia życia (Skowrońska, 2014, s. 49).

¹⁵ Ośrodek Pomocy Społecznej, Informacje uzyskane z jednej z gmin w Małopolsce.

Abstract: Local policy implemented as a task of local government in the face of the COVID-19 pandemic appears as an important issue of social structures. The basic subject of cooperation in local politics is the family and its functioning in everyday life. For this reason, the family as a sovereign of a community indirectly fits into the activities of the local government (commune).

This article is an attempt to show the challenges facing local authorities of local government. The problem is to show local policies that implement tasks for the family in the event of the COVID-19 coronavirus pandemic.

Key words: social policy, family, pandemic, local government, community

Streszczenie: Polityka lokalna realizowana jako zadanie samorządu terytorialnego w obliczu pandemii COVID-19 jawi się jako ważne zagadnienie struktur społecznych. Podstawowym podmiotem współpracy w polityce lokalnej jest rodzina, i jej funkcjonowanie w życiu codziennym. Z tej racji rodzina jako suweren wspólnoty społeczności pośrednio wpisuje się w działania samorządu (gminy).

Niniejszy artykuł jest próbą ukazania wyzwań, przed którymi stają władze lokalne samorządu terytorialnego. Problem stanowi ukazanie polityki lokalnej realizującej zadania na rzecz rodziny w sytuacji pandemii koronawirusa COVID-19.

Słowa kluczowe: polityka społeczna, rodzina, pandemia, samorząd terytorialny, gmina

Bibliografia

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 16, ust. 2.
Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. z 2013 r. poz. 135 ze póź. zm.).
Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym Dz.U. 2019, nr 89, poz. 590, art. 19, pkt. 2.
Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425), Art. 5, ust. 2.
Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, Dz.U. 2013, poz. 549, art. 7.1.
Auleytner J. (1997), *Polityka społeczna. Teoria i praktyka*, Warszawa: WSP TWP.
Cichowicz E. (2014). *Uwarunkowania przeobrażeń polityki rodzinnej – wybrane przykłady oraz propozycje kierunków zmian w zakresie wsparcia rodzin*, w: *Polityka rodzinna w Polsce z perspektywy wybranych aspektów polityki społecznej i ekonomii. Doświadczenia innych państw europejskich*, red. A. Kubów,

- J. Szczepaniak-Sienniak, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Durasiewicz A. (2015). *Rodzina jako kategoria polityki społecznej - współczesny kierunek polityki społecznej na rzecz rodziny*, w: *Dylematy współczesnych ludzi. Radzenie sobie z wielością ról i zadań*, red. H. Liberska, A. Malina, D. Suwalska-Baraniewicz, Warszawa: Wydawnictwo Difin SA.
- Filipiak M. (2003). *Socjologia kultury. Zarys zagadnień*, Lublin: UMCS.
- Frieske K., Poławski P., Zalewski D. (red) (1999) *Marginalność i procesy marginalizacji*, Warszawa 1999.
- Grocki R. (2011). *Zarządzanie kryzysowe – dobre praktyki*, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Kotarski H. (2016) *Podobni czy różni? Pozycja społeczna i tożsamość społeczna młodzieży*. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 1/2016.
- Kotlińska J. (2016). *Edukacja w gminie – wymiar organizacyjny i finansowy*. *Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Wyższej Szkoły w Bydgoszczy*, 9/2016.
- Krzyszowski J.(2014). *Inkluzywne wspólnoty, czyli o roli polityki społecznej w samorządzie*, Warszawa: e-bit Wydawnictwo & Logistyka.
- Kulesza E. (2013). *Lokalna polityka społeczna*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich
- Kurzynowski A. (1991). *Rodzina w polityce społecznej państwa*, w: *Problemy rodziny w polityce społecznej*, red. A. Kurzynowski, Warszawa: Ośrodek Badań Społecznych.
- Mazur J. (2013). *Pro familia et societate. Wybrane zagadnienia polityki społecznej*, Kraków: UPJPII.
- Mitrega M. (2000). *Polityka ludnościowa i rodzinna*, w: *Polityka społeczna w okresie transformacji*, red. A. Frąckiewicz-Wronka i M. Zralek, Katowice: Wydawnictwo Akademia Ekonomiczna.
- Okólski M. (2003). *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Piotrowski J. (1997). *Społeczne problemy rodziny*, w: *Polityka społeczna*, red. J.Piotrowski, Warszawa: PWN.
- Pujer K. (2016). *Wstęp*, w: *Współczesna rodzina. Szanse – Zagrożenia – Kierunki przemian*, red. K. Pujer, Wrocław: Wydawnictwo Exante.
- Regulski J., *ABC samorządu terytorialnego. Poradnik nie tylko dla radnych* (wersja elektroniczna pdf).
- Skowrońska A. (2014). *Pomoc społeczna w obliczu katastrof i kryzysów złożonych*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Staręga-Piasek J., Lisowski A., Suchecka J. (1985). *Starość psychospołeczna i potrzeby opieki medycznej ludzi starych*, Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki.
- Szacka B.(2003). *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dzięgielewska M.(2006). *Podstawy gerontologii społecznej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Szczepański J. (1992). *Szkoła w społeczeństwie*, w: *Sztuka nauczania w szkole*, red. K. Konarzewski, Warszawa: PWN.

- Taranowicz I.(2016). *Role rodzinne w płynnej nowoczesności*, w: *Role rodzinne. Między przystosowaniem a kreacją*, red. I. Przybył, A. Żurek, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM.
- Zaborowska A.(2014). *Współczesna rodzina – kryzys czy przemiana?*, w: *Tożsamość i posłannictwo rodziny*, red. M. Brzeziński, J. Jęczeń, Lublin: KUL.
- Epidemiologia*, w: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Epidemiologia> (z dnia.04.05.2020r.).
- IASC, w: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter-Agency_Standing_Committee (z dnia 04.05.2020 r.).
- Koronawirus. Życie codzienne w czasie pandemii*, w: <https://uniwersyteckie.pl/nauka/koronawirus-zycie-codzienne-w-czasie-pandemii> (z dnia 04.05.2020 r.).